

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ-ІНОЗЕМЦІВ ЗАСОБАМИ ФРАЗЕОЛОГІЇ НА РІЗНИХ РІВНЯХ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Галина Кузь

Ягеллонський університет (Польща)

Streszczenie. W artykule przedstawiono zagadnienia dotyczące opanowania w praktyce lingwodydaktycznej zasobu frazeologicznego jako czynnika kształtowania kompetencji językowej. Zwrócono także uwagę na różnorodność informacji, zakodowanej w jednostkach frazeologicznych i konieczność stopniowego dołączania takiej informacji w trakcie nauczania języka

Słowa kluczowe: frazeologizm, komunikacja międzykulturowa, kompetencja komunikacyjna, kontekst kulturowy

Мова – це не лише форма і не лише засіб комунікації, це ще й цілий досить самостійний світ, закони і правила якого, будучи мовними за своєю суттю, є причинно-наслідково співвіднесені як із соціальною психологією її носіїв, так і з типом створюваної ними культури. В сучасній гуманітарній науці оволодіння іноземною мовою розглядається як оволодіння іншомовною культурою і засвоєння світових духовних цінностей. Таким чином, соціальне замовлення передбачає не тільки формування у студентів, що вивчають іноземну мову, необхідних іншомовних навичок та вмінь, але й ознайомлення через мову з культурою країни, її традиціями, історією та сучасністю. У свою чергу таке завдання не обмежується вивченням певного обсягу культурологічних знань, але і включає формування здатності і готовності розуміти і приймати культуру носіїв мов.

Включення національно-культурного компоненту до змісту спричиняє розширення функцій викладача мови в іномовній аудиторії: він має бути не тільки провідником у світі іномовної культури (у різних її сферах – політичній, економічній, художній, екологічній, етичній тощо), але і прикладом зацікавленого ставлення до рідної культури студентів (учнів, слухачів), оскільки процес засвоєння іноземної мови та її подальше уживання справедливо програмується як міжкультурна комунікація, як діалог культур. Можна стверджувати, що саме завдяки лінгвокраїнознавчій аспектизації навчального процесу забезпечується психологічна готовність включення особистості, що навчається, у різні сфери життєдіяльності, прискорюється практично-побутова акультурація та формування комунікативної компетенції.

Реалізація окреслених завдань при викладанні мови як іноземної передбачає вирішення низки теоретично-практичних проблем: визначення різних термінів і понять лінгвокраїнознавчого характеру, зокрема зміст одиниці лінгвокраїнознавчої інформації та критерії її добору; знаходження засобів презентації країнознавчого матеріалу, його закріплення та застосування; групування аутентичних матеріалів тощо. Багато з цих проблем вже вивчаються та знайшли відображення у методичній літературі. У нашій статті піде мова про фразеологію як необхідний і ефективний елемент формування лінгвокраїнознавчої компетенції у процесі поетапного навчання мови в іномовній (у нашому випадку польськомовній) аудиторії.

Серед національно-специфічних компонентів культури мова займає провідне місце, і якщо мова – душа народу, то фразеологія – душа мови. Саме на фразеологічному рівні національно-культурні особливості мовної системи виявляються найбільш яскраво і своєрідно. Засвоєння фразеологізмів іншої мови в контексті їх культурної значущості передбачає виявлення в їх природі різних типів екстралінгвістичних обумовлень, які співвідносять фразеологізми з предметною сферою культури – з одного боку, а з іншого – опанування цілим комплексом навичок сприйняття, декодування і трансляції невербальної інформації (так званих „фонових знань”), носіями якої фразеологізми (у широкому розумінні; маємо на увазі тут теж так звані „мовленнєві штампи” чи „стійкі сполуки слів комунікативного типу”) стають у мовному дискурсі.

Слід відзначити, що обидва комплекси завдань при викладанні української мови як іноземної слід реалізовувати паралельно і поетапно на різних рівнях складності вивчення мови.

Так, на початковому рівні освоєння мови при вивченні лексико-тематичних блоків (візьмемо для прикладу тему „Людина”), відповідну базову лексику можна доповнити фразеологізмами, частина з яких мають ідентичні відповідники в польській мові (*chłop jak dąb* – *міцний як дуб*; *chytry jak lis* – *хитрий як лис*), натомість іншу частину, що має певні відмінності внутрішньої мотивації, проте все ж досить прозора для розуміння – можна запропонувати для коментування студентам, наприклад, у складі тексту для читання (*w szeregu urodzony* – *у сороці народився*; *niebieski ptak* – *вітер в голові*; *szara owca* – *біла ворона*).

Вдячними для засвоєння фразеологізмів із країнознавчою обумовленістю на подальших етапах вивчення української мови є теми „Побут”, „Рослини”, „Тварини”, адже значний семантико-ментальний потенціал фразеологізмів, що характеризують життя народу, закладений в тому числі й у лексемах-компонентах, що є назвами специфічних для певного етнічного масиву об’єктів культури: предметів побуту, видів страв, напоїв (*як батіг на мотовило* (схожий); *як обруч на діжці*; *розбити глек*; *як макогін на ночви* (схожий); *жити, як вареник у сметані*; *облизати макогона*; *пробувати кислиці*; *плювати в борщ*). Способи подачі такого типу інформації можуть

бути різними: у формі невеликих оповідей-коментарів до фразеологізма (такі тексти, зокрема, знайдемо в навчальних посібниках А. Мовчун¹ та В.А. та І.М. Забіяка²), робота з фразеологічними словниками з подальшим використанням вивчених одиниць у тексті визначеного типу (напр., діалог, рекламний текст, заголовок, казка, твір-роздум).

Оскільки природне середовище відіграє важливу роль у формуванні образних еталонних стереотипів сприйняття та осмислення дійсності, крізь які етнос „бачить” світ, цінним матеріалом для виявлення та засвоєння етнічної мовної свідомості є також фразеологізми з компонентами-зоонімами та фітонімами. Наприклад, значення фразеологічних одиниць *сходити на пси*; *підкласти свиню*; *нагріти гадюку в пазусі*; *кішка пробігла*; *на заячих правах* тощо мотивовані символічним сприйняттям використаних зоонімів. Досить часто символічні значення лексем-компонентів є спільними для всього слов'янського, а то й для європейського культурного простору, що значно полегшить засвоєння такого матеріалу української мови в польськокомовній аудиторії. Проте все ж у кожній національній культурі той чи інший символ буде мати й такі грані асоціативного сприйняття, що властиві лише для неї, і тут велике значення має компетентність викладача, його вміння підмітити й донести до слухачів специфіку того чи того образу чи поведи розмову у такий спосіб, щоб студенти самостійно зробили висновки.

Країнознавче коментування лексичних компонентів фразеологізмів на основному та просунутому етапах вивчення мови доречно буде здійснювати на прикладі лексем-символів у складі фразеологічних одиниць. В.І. Кононенко у статті „Мова і народна культура” зазначає: „Особливості національного характеру знаходять вияв у мікрополі споконвічних мовних утворень на позначення найсуттєвіших, визначальних для українців слів-понять, таких, як: *земля, мати, хата, хліб, доля*. Кожна з цих номінацій має розгалужену систему первинних і вторинних значень, характеризується широкими асоціативними зв'язками, здатністю виконувати когнітивні функції метафоризації, символізації, персоналізації, посиленими можливостями включатися в різноманітні контексти, утворювати стійкі звороти”³. До таких символів-концептів, які, на думку українських вчених, є значущими в українській культурі, належать: *людина, щастя, доля, душа, гріх, світ, година, рік, вік, чорт*. Наприклад, лише прикметникових сполук-фразеологізмів зі словом *душа* А. Мовчун наводить понад десяток (*заяча, каїнова, канцелярська, мишача, мотузьяна, порожня, пропаща, розхристана, темна, хвора, черства* тощо)⁴, а *година*, наприклад, може бути *чистою, доброю, щасливою*, а також *лихою, чорною, печеною, скараною, судною, куцою, гіркою, нещасливою*.

¹ А. Мовчун, *Мовні скарби: Вивчення фразеологізмів у школі*, Київ 2000; А. Мовчун, *Мовні скарби: Вивчення прислів'їв і приказок у школі*, Київ 2000.

² В.А. Забіяка, І.М. Забіяка, *Крилаті слова, вислови і фразеологізми: Лексичні завдання і головоломки*, Тернопіль 1999.

³ В.І. Кононенко, *Мова і народна культура*, „Мовознавство”, № 3, 2001, с. 64.

⁴ А. Мовчун, *Мовні скарби: Вивчення фразеологізмів у школі*, Київ 2000, с. 170.

Отже, наприклад у темі „Час” можемо запропонувати студентам для вживання в контексті або тлумачення фразеологізми *лиха година; місцевий час; зоряний час; в добру пору, слушний час*; для вживання в контексті діалогів *Дай, Боже, час і пору добру!; В божий час!; Дай Боже в добру годину сказати!*, звертаючи особливу увагу на особливості їх вживання у мовленні. Фразеологізми *на все свій час; умій вчасно сказати – умій і замовкнути*; можуть стати темою невеликого творчого завдання, виконуваного в аудиторії або вдома. Відповідно добираємо фразеологію до тем „Професії”, „Спорт”, „Мистецтва” тощо, принагідно знайомлячи студентів з історичним, звичаєвим та побутовим контекстом їх виникнення.

У тематичному блоці „Україна та українці” доречним буде ознайомлення із українськими прислів'ями та приказками, що характеризують українську вдачу. Ми, наприклад, пропонували студентам завдання закінчити прислів'я (напр., *Як не з'їм, то ...; Де два українці, там...; Краще з розумним загубити, як...; За двома зайцями поженешся...; Моя хата скраю...; Краще синиця в жмені,...; На городі бузина,...*), у процесі виконання і обговорення результатів якого, окрім засвоєння прислів'їв та приказок, студенти могли зіставити результати власної творчої діяльності з українськими оригіналами. Інші приказки можуть бути темою невеликої усної розповіді (напр., *Чув дзвін, а не знає, де він. Дурень думкою багатіє. Безплатний сир лише в мишиловці. Гуртом легше й батька бити. Якось то воно буде!*).

Творча робота з прислів'ями та приказками з залученням елементів мовної гри, як показує практика, допомагає створити розкуту емоційну атмосферу в аудиторії, що, у свою чергу, сприяє кращому засвоєнню матеріалу, формуванню позитивних мотивацій при вивченні іноземної мови. Так, наприклад в польськокомовній аудиторії ефективними вже на основному рівні вивчення мови можуть бути завдання: доповнити фразеологізм пропущеним компонентом; поєднати слова з двох колонок так, щоб вони становили фразеологізми; дібрати польський відповідник із запропонованих тощо.

Допомогти у засвоєнні широкого контексту культурних явищ, відтворюваних через засоби фразеології можуть й інші засоби і способи, в тому числі мультимедійні (так, наприклад, ілюстрацією до приказки *Бодай вас злидні посіли!* може стати відомий мультиплікаційний фільм „Злидні” Степана Ковалю, а сформувані комунікативне сприйняття приказки *Якось-то воно буде!* допоможе аудіозапис гуморески Остапа Вишні „Чухраїнци”.

Якщо йдеться про засвоєння комунікативно-поняттєвого мінімуму, наприклад на початковому рівні, то, окрім найбільш поширених формул привітання, прощання, побажання, вибачення, подяки тощо, можна запропонувати теж використовувані рідше – з нагоди відповідних релігійних свят чи в інших ситуаціях (*Христос ся рождає! Славимо Його!; Не я б'ю, верба б'є – за тиждень Великдень!; Христос воскрес! – Воістину воскрес!; Бог на поміч!* (коли минаємо людей, які працюють); *Хай Бог простить!* (у відповідь на перепросини); *З Богом!* (виряджаючи в дорогу). Адже, як

слушно зазначає В.І. Карасик, „по-перше, активне вживання таких одиниць передбачає розуміння їх доречності в різних комунікативних ситуаціях, по-друге, розуміння цих одиниць ґрунтується на їх конвенціональному значенні”⁵, засвоєння і розуміння якого якраз і потребує додаткового коментаря фахівця.

Важливим завданням при засвоєнні необхідного обсягу стереотипних формул спілкування є усвідомлення студентами і формування у них навичок розрізняти і правильно вживати мовленнєві конструкції з різними стилістичними відтінками, відчувати і засвоювати контекстуальну обумовленість таких конструкцій. Наприклад, перегляд мультиплікаційного фільму „Тачки” (з професійним і якісним українським перекладом), окрім ознайомлення з технічною та сленговою лексикою, дає широкі можливості для засвоєння фразеології різних стилів – літературної, розмовної, сленгової (*скатеркою дорога; хай тобі грець!; прикидатися илангом; жаба давить; як два пальці об асфальт*). Вдале використання в тексті елементів мовної гри (заміна компонентів фразеологізмів автомобільними термінами: *жити на широку ногу* (у фільмі *иину*); *не всі клепки* (у фільмі *циліндри*) *на місці; (не) ляпати язиком* (в тексті *клапанами*); *не вірити власним очам* (в тексті *фарам, наклейкам*)) не тільки допомагає студентам вивчити технічну термінологію, але й сформувати цілісне сприйняття тієї чи тієї фразеологічної одиниці, вловити стилістично-прагматичну частину її семантики.

Для досягнення комунікативної компетенції ефективними також видаються вправи із запропонованими діалогами, що містять пропущені репліки, які за змістом має відновити студент (залежно від підготовленості аудиторії студенти можуть вибрати репліку із ряду поданих або запропонувати свій варіант). Для менш підготовленої аудиторії можна запропонувати вправи із підбором синонімічних стійких мовленнєвих штампів до поданих і виділених в тексті.

Складнішими для виконання можуть виявитися завдання відредагувати тексти поданих діалогів, замінивши в них соціальний і віковий статус учасників і – відповідно – змінивши використовувані етикетні формули (замінити можна не лише вік і соціальний статус учасників, але й мету комунікування, час, місце, тобто елементи, які мотивують вибір тієї чи тієї мовленнєвої формули). Такі вправи будуть доречними на просунутих рівнях вивчення мови – на етапі, коли студенти добре засвоїли базові елементи українського мовного етикету. Тут ефективною з огляду на країнознавчі завдання буде робота з такими дискурсивними типами фразеологічних мовленнєвих штампів, як побажання, віншування, тост, а також акцентування різних емоційновиражальних типів фразеореплік, як-от:

1) емоційних вигуків *Боже мій! Мамо рідна!*, значення яких залежить від інтонації та контексту;

⁵ В.И. Карасик, *Речевое поведение и типы языковых личностей*, „Масовая культура на рубеже XX–XXI веков: человек и его дискурс”, Москва 2003, с. 39.

2) *Он воно що! Ось тобі й на! Ось ти куди! Ну й ну! От так номер!* Для вираження здивування, іноді з відтінком несподіваності, розчарування (напр.: *ось так, от так-так*);

3) *Ще б пак! Отож бо й воно!* виражають підтвердження;

4) незгода, заперечення з емоційно-оцінною експресією характерні для фразеологізмів *Боже збав! Сохрани Бог!* тощо ;

5) радість, полегшення, задоволення з якоїсь нагоди виражають фразеологізми: *Слава Богу! Дякувати Богові!*;

6) рішучість ризикувати: *Чи пан чи пропав! Була не була!*;

7) особливу групу складають фразеологізми-побажання успіху, удачі: *Ні пуху ні пера! Бог на поміч!*;

8) слова-речення з вигуківих сполучень, які становлять усталені й специфічно українські усномовні вислови типу: *Цур тобі (йому, їм...)! Хай йому чорт! Хай тобі грець! Чорта з два! Куди тобі! Якого біса!* тощо.

Вивчення таких фразем-мовленнєвих формул можна здійснювати у процесі аудиторної роботи над текстами, запропонованими для домашнього читання (напр., вдалим з огляду на поставлену мету може бути текст „Лісової пісні” Лесі Українки) на базі підготовлених заздалегідь завдань (наприклад, замінити фразеологізми відповідними близькими за змістом лексемами; назвати емоції, виражені певними фразеорепліками; дібрати синонімічні конструкції до поданих; доповнити поданий діалог пропущеними репліками тощо).

Сприятимуть засвоєнню фразеології чужої мови, а також формуванню навичок доречного використання фразеологізмів завдання з використанням пар міжмовних фразеологічних паронімів (напр., *od ręki – від руки; przysiąc pod muchą – прийти під мухою; suszyć głowę – сушити голову*); вправи на добір із ряду поданих відповідних за змістом фразеологізмів рідної мови до запропонованих українських (при їх виконанні звертаємо увагу на відмінності компонентного складу, стилістичні чи семантичні відтінки) (такий матеріал знайдемо в розділі „Фразеологія” навчального посібника В.І. Кононенка, І.В. Кононенко „Контрастивна граматики української та польської мов”⁶ та в „Українсько-польському словнику міжмовних омонімів і паронімів” під редакцією Ірини Кононенко⁷).

Цікавими джерелами етнолінгвістичної інформації є комунікативно-прагматичні характеристики фразем-мовленнєвих штамів. Так, наприклад, фразеологізми типу *коли рак на горі свисне, щоб тебе качка копнула!*, *бодай вам гарбуз отелився!*; *щоб тобі ніп приснився!*, окрім комунікативної, інформативної, оцінної, етикетної, виконують ще й контакторегулювальну функцію, пом’якшують вираження емоційно-негативної реакції. Різний набір прагматичних функцій властивий для фразеологізмів етикетних формул,

⁶ В.І. Кононенко, І.В. Кононенко, *Контрастивна граматики української та польської мов*, Київ 2006.

⁷ І. Кононенко, О. Співак, *Українсько-польський словник міжмовних омонімів і паронімів*, за ред. Ірини Кононенко, Київ 2008.

клятьв, прокльонів, відворотних формул, стандартних реплік-відповідей тощо. Оскільки такі фраземи досить часто мають структуру фреймів, тобто відбивають стандартні ситуації чи сценарії, то для їх розуміння і засвоєння слід використовувати тексти, що містять опис такого сценарію, або відеоматеріали.

Очевидно, описаними тут типами українська фразеологія не обмежується, поза нашою увагою залишилася фразеологія офіційно-ділового та наукового стилів, діалектна та сленгова, які, як свідчить практика, викликають шире зацікавлення студентів-українознавців. Названі різновиди включаються в мовленнєву практику на різних етапах вивчення української мови. Так, наприклад, використовувані в науковому стилі стійкі фразеологічні конструкції вивчаємо при підготовці студентів до написання резюме власних наукових робіт (ліценціатської та магістерської), натомість із стійкими конструкціями офіційно-ділового стилю студенти знайомляться у процесі вивчення курсу „Ділової мови” (Język biznesu). Що ж до діалектної та сленгової фразеології, то кращим способом збагачувати фразеологічну компетенцію студентів у цьому напрямі може бути домашнє читання, із ретельною працею зі словниками та консультаціями з викладачем.

Реалізація лінгвоукраїнознавчого підходу до вивчення іноземної мови передбачає дозоване включення так званих „фонових знань”, які за змістом і ступенем складності узгоджуються із програмою поетапного вивчення мови і враховують рівень володіння мовою студентів. Фразеологічні поєднання в такому ракурсі слід розглядати як носії культурної практики, яка втрачена або “сховала” своє коріння в колективному несвідомому. Споріднені сліди часто знаходяться в немовленнєвих практиках, що робить необхідним залучення якомога ширшого матеріалу й методів аналізу культурних фактів. У процесі опанування „фонових знань” використовуються різні дидактичні методи і прийоми: акцентування усвідомленого сприйняття іномовних культурних явищ; засвоєння правил, що регламентують використання лінгвокультурологічних знань (через коментування текстів; читання, редагування й укладання діалогів тощо); порівняння іноетнічних культурних явищ із фактами рідної культури на основі аналізу підбраного мовного матеріалу (при умові досить високого рівня розвитку гностичних навичок студентів); моделювання актів міжкультурної комунікації, супроводжуване корекційними діями і коментарями викладача; оцінювання ступеня відповідності використовуваних мовленнєвих тактик правилам іномовного вербального і невербального етикету.

Важливим є вивчення іноземної мови як феномена національної культури через усвідомлення різниць менталітетів народів-творців цих мов. Це сприяє вирішенню багатьох проблем міжкультурної комунікації. Дуже важливо, на нашу думку, що забезпечується самоусвідомлення студента як полікультурної і багатомовної особистості, яка реалізується різними способами – в зацікавленні іншими культурами, у сприйнятті іншого

соціокультурного фону й іншої ментальності, у навичках адекватного сприйняття і реагування в ситуаціях міжкультурної комунікації.

THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FOREIGN STUDENTS
BY MEANS OF COLLOCATIONS AT VARIOUS LEVELS OF THE UKRAINIAN
LANGUAGE ACQUISITION

Summary. The article deals with the basic approaches, methods and ways to form language competence by means of phraseology when studying Ukrainian as a foreign language. The author draws attention to the multilevel ethno cultural information, encoded in phraseological units and the necessity to apply such information step-by-step when studying language at different levels of complexity.

Key words: phraseological unit, intercultural communication, communicative competence, background knowledge